

Ігор САЛАМАХА

ДЕРЖАВНА ОХОРОНА ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1910–1914)

Від середини XIX ст. охорона історичних пам'яток у Східній Галичині зосереджувалася у руках консерваторів, спеціальних урядовців, які підпорядкувалися віденській Центральній комісії для вивчення і консервації пам'яток історії та мистецтва (далі – Центральна комісія) та були об'єднані у “Троно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини”. За свою працю вони не отримували платні і зазвичай посаду консерватора займали ідейні люди, до кінця віддані своїй справі. Консерваторам у їх роботі допомагали кореспонденти, які теж працювали на добровільних засадах.

На початку 1910-х рр. уряд Австро-Угорщини вирішив провести реорганізацію органів охорони пам'яток в імперії з метою зробити їх роботу більш результативною. Втілити заплановані заходи у життя австрійському уряду вдалося лише у 1914 р. Мета даного дослідження – описати ставлення галицьких консерваторів до реформаторських проєктів Відня та проаналізувати взаємовідносини між віденською Центральною Комісією і “Троном цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини” у цей перехідний період.

Проблема діяльності пам'яткоохоронних органів Східної Галичини у 1910–1914 рр. XX ст. та їхніх взаємовідносин з віденською Центральною комісією досі не досліджена у сучасній українській історіографії. Незначною є й джерельна база цієї проблематики. Насамперед, це протоколи засідань “Трона цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини”¹, листування консерваторів² та поодинокі згадки про їх діяльність у тодішній пресі³. Однак вивчення цих джерел дає змогу окреслити загальну картину розвитку консерваторських урядів напередодні першої світової війни.

Ще у травні 1908 р. “Троно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини” дізналось що Міністерство освіти та віросповідань готує для затвердження у парламенті проєкт нового закону про охорону пам'яток. Л.Фінкель, який повідомив цю інформацію, зазначив, що новий проєкт має чимало вад. Зокрема, передбачалося, що виняткове право проводити археологічні дослідження матимуть лише центральні наукові установи у Відні. Однак більших подробиць консерватори не дізналися і попросили президента організації звернутись до керівника польської фракції у віденському парламенті, щоб той переслав копію проєкту нового закону. Одночасно вирішено звернутись до колег із Західної Галичини з пропозицією виробити та надіслати у цій справі спільний меморіал до польських

депутатів у віденському парламенті, щоб ті добилися розширення повноважень крайових установ та організацій у справі охорони пам'яток⁴.

У зв'язку з цим консерватори Західної Галичини навіть виготовили свій проєкт нового закону, який вони планували подати через графа Леона Пінінського на розгляд Ізби панів. "Гроно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини" вирішило підтримати пропозиції своїх західногалицьких колег, запропонувавши до вищезгаданого проєкту кілька своїх доповнень та пропозицій⁵. Новий законопроект передбачав кримінальну відповідальність за нищення пам'яток, а також запровадження посад платних консерваторів, які мали стати виконавчими органами Крайової консерваторської комісії. Ця комісія мала контролювати усі пам'ятоохоронні процеси у краї. Проєкт закону передбачав звільнення крайових консерваторських установ від надмірної залежності від Відня і був написаний у дусі розширення автономії Галичини.

Крайова влада Галичини також не залишилася осторонь цих процесів. Восени 1909 р. Крайовий Сейм вирішив ухвалити крайовий закон про охорону пам'яток і доручив Крайовому віділу підготувати відповідний законопроект для затвердження. Крайовий віділ, своєю чергою, в кінці 1909 р. направив до львівського Грона листа з проханням дати інформацію щодо змісту такого законопроекту. У відповідь на це Гроно 13 грудня 1909 р. доручило консерватору К.Хадачеку підготувати відповідний реферат, який, на думку консерваторів, пізніше міг стати основою майбутнього закону про охорону пам'яток⁶. 7 січня 1910 р. справу виготовлення цього законопроекту було передано секретарю Грона В.Козицькому.

На черговому засіданні "Грона цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини" 7 травня 1910 р. консерватори вперше розглянули проєкт нового крайового закону про охорону пам'яток, підготовленого В.Козицьким. Проєкт передбачав наявність у Галичині не урядових консерваторів, підпорядкованих віденській Центральній комісії, а Крайових Консерваторських рад, які б склалися з крайових консерваторів і були підконтрольні Сейму та Крайовому віділу⁷. Під час обговорення думки присутніх розділилися. Одні (напр. К.Хадачек, О.Чоловський) заявляли, що не можна поривати контактів з Віднем, утворюючи Крайові Консерваторські ради, а лише необхідно добитися офіційного визнання Віднем дотеперішніх консерваторських Грон. Інші (В.Козицький, Л.Фінкель) доводили, що необхідна докорінна реорганізація пам'яткоохоронних органів у Галичині. Адже галицькі консерватори юридично підконтрольні Центральній комісії, яка їх призначає і одночасно утворюють крайові організації (Грона), що звітуються про свою роботу перед Віділом Крайовим. На їх думку, учасникам засідання потрібно прийняти рішення: або вони і надалі залишаються підконтрольними Відню, а отже, відмовляються підтримати проєкт крайового закону, або підтримують утворення Крайових консерваторських рад і погоджуються стати крайовими консерваторами⁸.

Навесні 1910 р. суттєвих змін зазнала сама віденська Центральна комісія. У 1910 р. помер її багаторічний президент барон Ю.Гельферт. На його місце імператор призначив князя Ліхтенштейна. Одночасно віце-президентом Центральної комісії був призначений колишній консерватор, а на той час кореспондент "Грона цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини" Кароль Ланцкоронський.

На початку 1911 р. галицькі консерватори дізналися, що Центральна комісія виробила і внесла на розгляд парламенту новий проект державного закону про охорону історичних пам'яток. Його основою став новий статут віденської Центральної комісії. Він передбачав централізацію системи охорони пам'яток в імперії. Згідно з його положеннями, на чолі Центральної комісії мав стояти протектор, призначений цісарем. Цю посаду зайняв ерцгерцог Франц-Фердинанд. Безпосереднє керівництво комісії у складі Президента (на цю посаду призначено князя Ліхтенштейна) та двох віце-президентів (ними стали граф Латур та Кароль Ланцкоронський) мало розмішуватися у Відні. Відповідно до положень нового статуту Центральна комісія повинна була складатися з Ради пам'яток та Державної ради пам'яток. До складу першої мали входити п'ятдесят найбільш авторитетних у галузі охорони пам'яток осіб (колишніх консерваторів, відомих архітекторів тощо). Вони мали збиратись принаймні раз на рік, виконуючи роль дорадчого органу у складі Центральної комісії. Члени ради пам'яток призначалися на 5 років протектором.

Державна рада пам'яток мала складатися з платних чиновників, спеціалістів у галузі історії мистецтва, архітектури та права. Саме цей орган повинен був контролювати всі пам'яткоохоронні процеси, які відбувались в імперії.

З-під юрисдикції Центральної комісії вилучаються письмові пам'ятки, для нагляду за якими у майбутньому планувалося створити окрему установу.

Щодо археологічних пам'яток, то вони мали перебувати під опікою Центральної комісії доти, доки не будуть розміщені в одному з державних музеїв. У той же час систематичні археологічні дослідження отримав право проводити лише австрійський археологічний інститут.

В кожному краї або окрузі для нагляду за історичними пам'ятками планувалося призначати по два державні консерватори (спеціаліста з історії мистецтва та архітектора), які повинні були замінити усі дотеперішні пам'яткоохоронні органи у провінції. При них мав працювати великий допоміжний персонал чиновників для фінансової та канцелярської роботи. Посада державного консерватора оплачувалась з державного бюджету.

Однак у багатьох питаннях повноваження державних консерваторів були обмежені, зокрема, їх позбавили права видавати дозвіл на розбирання пам'яток. Це стало привілеєм Центральної комісії, яка мала розглядати кожен такий випадок окремо. Практично у всіх найбільш важливих справах консерватори не мали права діяти без попереднього погодження з Віднем.

Замість дотеперішніх почесних консерваторів протектор міг призначати безплатних опікунів пам'яток, які повинні були допомагати державним консерваторам у їх роботі, повідомляючи їх про відкриття або загрозу руйнування окремих пам'яток, а також про все, що пов'язане з охороною старовини⁹.

Зміст нового законопроекту став для галицьких консерваторів повною несподіванкою. На засіданні 23 березня 1911 р. Гроно ухвалило звернутися до польської фракції австрійського парламенту з проханням добитись внесення змін до пропонованого Центральною комісією проекту закону, зокрема, розширити повноваження крайових пам'яткоохоронних органів та відмінити положення про розміщення галицьких крайових пам'яток у віденських державних музеях¹⁰. 10 жовтня 1911 р. східногалицькі консерватори вирішили спільно з "Гроном цісарсько-

королівських консерваторів та кореспондентів Західної Галичини” направити меморіал до Міністерства освіти та віровизнань з проханням внести зміни до нового статуту Центральної комісії. Проект такого меморіалу доручено було підготувати О.Чоловському та К.Хадачеку¹¹. У проекті, зокрема, пропонувалося призначити окремих консерваторів для Східної та Західної Галичини, запровадити посаду консерватора для археологічних пам’яток, доручити інвентаризацію пам’яток Галичині Гронам і т. д.¹² Однак Центральна комісія залишила меморіал галицьких консерваторів без уваги.

Одночасно вирішено прискорити процес підготовки проекту крайового закону про охорону пам’яток. Цю справу доручено знову консерватору К.Хадачеку, який на основі реферату В.Козицького мав підготувати новий варіант законопроекту¹³. Влітку 1911 р. проект К.Хадачека був заслуханий на черговому засіданні Грона, схвалений та відправлений для ознайомлення “Грону цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Західної Галичини”. В його основі було положення про те, що замість теперішніх Грон необхідно утворити дві Крайові консерваторські ради з осередками у Львові та Кракові. Обидві консерваторські ради повинні почати діяти відразу ж як тільки Центральна комісія призначить у Галичину державних консерваторів. Членів Крайових консерваторських рад повинен призначати на п’ятирічний термін Виділ Крайовий, перший склад – на пропозицію теперішніх Грон, а пізніше – за рекомендаціями самих рад. Крайові консерваторські ради матимуть ті самі повноваження та права, які мали досі Грона. Вони повинні отримувати щорічну сеймову субвенцію, проводити інвентаризацію крайових пам’яток, надавати Виділу Крайовому рекомендації щодо пам’яток, яким необхідна реставрація, та наглядати за відновлювальними роботами, що проводимуться на кошти, виділені Крайовим Сеймом. У роботі Крайових консерваторських рад має брати участь як повноправний її член і державний консерватор Галичини¹⁴.

На початку 1912 р. вищезгаданий проект закону від імені обох консерваторських Грон був внесений на розгляд Крайового Сейму¹⁵. Сейм 30 січня розглянув пропонування консерваторами законопроект, однак замість того, щоб затвердити його, лише обмежився невиразним закликом до австрійського уряду втілити ідею про утворення Крайових консерваторських рад у життя¹⁶. Незважаючи на очевидну невдачу, галицькі пам’ятоохоронці не впали у відчай і вирішили підготувати ще одне подання до Крайового Сейму.

Необхідно відзначити, що з початку 1910-х рр. XX ст. різко погіршилися стосунки між галицькими консерваторами та віденською Центральною комісією. Після приходу нового керівництва Центральної комісії неодноразово ігнорувала рішення галицьких консерваторів і навіть без їх відома самовільно почала втручатися у хід окремих реставраційних робіт, зокрема вірменського собору та костелу Домініканців у Львові. На знак протесту проти дій Центральної комісії чотири консерватори II секції (В.Абрахам, О.Барвінський, О.Чоловський та Л.Фінкель) 2 січня 1911 р. заявили, що знімають з себе повноваження консерваторів. Щоб залагодити конфлікт, Міністерство освіти та віровизнань скликало у березні цього ж року у Відні спеціальну конференцію на яку, окрім вищих чиновників міністерства, були запрошені делегати від Центральної комісії та обох Грон галицьких консерваторів. Учасники конференції закликали Центральну комісію не приймати рішень щодо

галицьких пам'яток, не проконсультувавшись попередньо з місцевими консерваторами, а також висловили побажання, щоб чотири східногалицькі консерватори, які подали у відставку повернулися до виконання своїх обов'язків. Виконуючи рішення конференції, вищезгадані консерватори 27 березня 1911 р. вирішили відкликати свої подання про відставку¹⁷.

Однак на цьому конфлікт з Центральною комісією не завершився. 14 травня 1912 р. В.Абрахам повідомив колег, що у зв'язку з провалом у Сеймі справи про утворення Крайових консерваторських рад та постійним погіршенням стосунків з Центральною комісією, він знімає з себе повноваження консерватора та залишає посаду президента “Грона цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини”. У цей же день Гроно обрало новим президентом організації К.Хадачека. Цікаво, що Центральна комісія відразу ж прийняла відставку В.Абрахама. Раніше у таких випадках консерваторів просили не залишати займаних посад¹⁸.

У 1913 р. конфлікт з Центральною комісією продовжився. На черговому засіданні Грона 23 лютого 1913 р. консерватори Є.Барвінський, В.Кетржинський та Ю.Семерадзький повідомили колег, що їх п'ятирічний термін перебування на посадах консерваторів закінчився, однак Центральна комісія у зв'язку з прийняттям нового статуту їх статус не поновила, як це вона робила раніше. Тому було прийнято рішення: до часу утворення Крайових консерваторських рад колишні консерватори і надалі виконуватимуть свої обов'язки та залишатимуться членами Грона. Одночасно було вирішено включити до складу організації нових членів: колишнього консерватора В.Абрахама, Яна Зубрицького, Адольфа Шишко-Богуша та архітектора Тадеуша Мокловського, незважаючи на те що вони не були ні консерваторами, ні кореспондентами¹⁹. Кандидатуру А.Шишко-Богуша Гроно навіть офіційно запропонувало Центральній комісії для затвердження на посаду консерватора, на місце померлого у 1912 р. Я.Шептицького²⁰.

Восени 1913 р. конфлікт з Центральною комісією загострився у зв'язку з небажанням останньої компенсувати кошти, витрачені архітектором та членом львівського Грона Т.Мокловським на поїздку для огляду кількох дерев'яних церков²¹. Цю наукову експедицію архітектор здійснив на її прохання, однак Центральна комісія звинуватила його в нецільовому використанні коштів²². Конфлікт ускладнився ще й тим, що комісія виділила львівському Гроно 100 крон на переклад та опублікування українською мовою брошури секретаря Бюро Грона В.Козицького “В обороні дерев'яних костелів та церков”. Східногалицькі консерватори вирішили за рахунок цих коштів компенсувати борг Центральної комісії перед Т.Мокловським, а брошуру видати на залишок. Переклад брошури Гроно все-таки розпочало, доручивши цю роботу Гребеняку²³. Однак через деякий час галицькі консерватори, здебільшого поляки за національністю, забракували роботу перекладача, бо у тексті він замінив слова “русини” та “руські” на “українці” та “українські”²⁴. З цієї причини, а також у зв'язку з початком Першої світової війни, брошура В.Козицького так ніколи і не була опублікована українською мовою.

У грудні 1913 р. віце-президент Центральної комісії і одночасно колишній галицький консерватор К.Ланцкоронський написав дуже різкого за змістом листа президенту львівського Грона К.Хадачеку, звинувачуючи останнього та його колег-

консерваторів у спробах створити альтернативу Центральній комісії у вигляді Крайових консерваторських рад²⁵. “Троно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини” вирішило у такому ж тоні відповісти Центральній комісії, однак завдяки втручанням Намісника Галичини і у зв’язку з тим що К.Ланцкоронський особисто вибачився перед східногалицькими консерваторами, конфлікт вдалось погасити²⁶.

На початку 1914 р. остаточно провалилася спроба добитись у Крайовому Сеймі затвердження проекту закону про утворення у Галичині Крайових консерваторських рад. Граф Леон Пінінський, який зобов’язався перед консерваторами подати законопроект на розгляд Сейму, відмовився це зробити, мотивуючи свої дії тим, що до ідеї утворення Крайових консерваторських рад негативно ставиться спадкоємець престолу і протектор Центральної комісії Франц-Фердинанд та віцепрезидент цієї організації К.Ланцкоронський²⁷.

Незважаючи на те, що у 1910–1914 рр. стосунки між Центральною комісією та Гронами погіршувалися, співпраця між ними ні на мить не припинялась. У цей перехідний період консерваторські Грона, незважаючи на свій невизначений до кінця статус, повністю контролювали всі пам’яткоохоронні процеси, які відбувалися у Галичині і постійно наголошували на тому, що вони є винятково крайовими організаціями. Так, ще у 1906 р. галицькі консерватори вирішили виготовити печатку з польськими написами для внутрішнього користування, а у 16 листопада 1911 р. “Троно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини” прийняло рішення використовувати польську мову під час листування з Центральною комісією²⁸.

У травні 1914 р. згідно з положеннями свого нового статуту Центральна комісія офіційно призначила у Галичину державним консерватором Тадеуша Щидловського. У зв’язку з цим “Троно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини” було відсторонене від активної пам’яткоохоронної діяльності, а усі його повноваження та обов’язки перебрав новопризначений урядовець.

Підсумовуючи, слід зазначити, що галицькі консерватори неприхильно сприйняли запропоновану Віднем реформу пам’яткоохоронних органів через її надміру централістичний характер і, як наслідок цього, вирішили перетворити “Троно цісарсько-королівських консерваторів та кореспондентів Східної Галичини” на крайову установу, підпорядковану лише Крайовому віділу. Це, а також ряд інших причин, у результаті призвели до конфлікту між віденською Центральною комісією та галицькими пам’яткоохоронцями, який не припинявся аж до призначення у Галичину державного консерватора.

¹ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України, відділ рукописів (далі – ЛНБ НАН України, ВР). – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7.

² Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 73.

³ Reorganizacja opieki nad zabytkami // *Słowo Polskie*. 1911 r. 31 sierpnia. № 406; *Kozicki W.* W obronie naszych zabytków // *Słowo Polskie*. – 1911 r. – 17 października. – № 484.

⁴ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 47; *Sprawozdania Koła c. k. konserwatorów i korespondentów Galicji Wschodniej*. Teka. T. 3. – Styczeń-grudzień. – 1908 r. – № 64–75. – S. 2.

- ⁵ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 96; Sprawozdania Koła s. k... – № 76–87. – S. 2–7.
- ⁶ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 123.
- ⁷ Там само. – Спр. УК-13 а. – Арк. 15–21.
- ⁸ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 142.
- ⁹ Reorganizacja opieki nad zabytkami // Słowo Polskie. – 1911 r. – 31 sierpnia. – № 406.
- ¹⁰ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 181.
- ¹¹ Там само. – Арк. 197.
- ¹² Там само. – Арк. 199, 202; *Kozicki W.* W obronie naszych zabytków...
- ¹³ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 181.
- ¹⁴ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 196–197; ЦДІАУЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 16–16 зв.; Там само. – Спр. 73. – Арк. 44–46.
- ¹⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 73. – Арк. 47–49
- ¹⁶ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 204.
- ¹⁷ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 183.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 208–209; ЦДІАУЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 72. – Арк. 42.
- ¹⁹ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. – УК-7. – Арк. 231–232.
- ²⁰ Там само. – Арк. 224, 237; ЦДІАУЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 84. – Арк. 55.
- ²¹ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. – УК-7. – Арк. 252, 278–279.
- ²² ЦДІАУЛ. – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 81. – Арк. 10–11 зв., 36–36 зв.
- ²³ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 255.
- ²⁴ Там само. – Арк. 272–273.
- ²⁵ ЛНБ НАН України, ВР. – Ф. 26. – Оп. 1. – Спр. УК-7. – Арк. 264–265.
- ²⁶ Там само. – Арк. 271.
- ²⁷ Там само. – Арк. 271–272.
- ²⁸ Там само. – Арк. 195.